

ЛИТЕРАТУРА

1. Высоцкий С.А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI-XIV вв., 1966.
2. Висоцький С.О. Київська писемна школа X-XII ст. Львів – Київ – Нью-Йорк, 1988.
3. Михайло Максимович. Вибрані твори / Упор. і вст. сл. В. Короткого. – К.: Либідь, 2004.
4. Суперанская А.В. Имя – через века и страны. – М.: Наука, 1990.
5. Суперанская А.В. Имя и эпоха (к постановке проблемы), в кн. «Историческая ономастика». – М.: Наука, 1997.
6. Русские имена в исторических лицах, церковных и народных праздниках, пословицах и примерах / сост. Н.И. Решетников. – М., 2002.

УДК 821.01/4.121

Карпенко М.О.
(Київ, Україна)

ЛІНГВІСТИЧНА ШЕВЧЕНКІАНА Л.А. БУЛАХОВСЬКОГО В УКРАЇНОЗНАВЧОМУ КОНТЕКСТІ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ

*«Все, зроблене в першій половині XIX ст.
для української літературної мови як знаряддя національної
культури, поступається своїм значенням перед тим,
що вніс у скарбницю її Тарас Шевченко (1814-1861)»
(Л. А. Булаховський) [1].*

Один із законодавців сучасної східнослов'янської філології з найширшим діапазоном дії, мовознавець зі світовим іменем в галузі наукової славістики, українознавства, русистики, академік НАН України Леонід Арсенійович Булаховський (1888 – 1961) приділяв велику увагу творчості найавторитетніших носіїв національних літературних мов – видатних українських і російських письменників. Закономірно, що він був безпосередньо причетним і до опрацювання мовної спадщини великого Кобзаря – Тараса Григоровича Шевченка, тобто до сучасної лінгвістичної Шевченкіани як невід'ємної частини історії української літературної мови і лінгвістичної стилістики. Тим більше, що саме Л.А. Булаховського дослідники вважають засновником відповідної наукової школи в Україні [2].

У цій якості його мовознавчі студії Шевченкових текстів зосереджені на двох взаємопов'язаних проблемах: 1) мовної майстерності, індивідуально-авторського стилю поета; 2) ролі Т.Г. Шевченка в формуванні, становленні й розвитку нової української літературної мови на народній основі, ствердженні її як самостійної й рівноправної в колі інших слов'янських і неслов'янських мов. Обидва напрямки виразно представлені

© Карпенко М.О., 2011

в публікаціях Л. А. Булаховського різних років і безумовно заслуговують на належне сприйняття й оцінку.

Щодо кожного з них досліднику не випадково імпонує образ: «Кілька налитих колосків, принесених з поля, можуть нагадати про величезну плодючу ниву» [3], спочатку віднесений ним до пушкінських текстів. Але поетичне слово Т. Г. Шевченка, як і поетичне слово О. С. Пушкіна, – саме такі «налиті колоски», що нагадують про «величезні плодючі ниви», – нової української літературної мови, засновником якої став Т. Г. Шевченко у 40-і роки XIX ст., і російської літературної мови нового часу, засновником якої у I половині XIX ст. був О. С. Пушкін. Отже, «неможливо сьогодні мати більш-менш повне уявлення про російську мову, не знаючи поезії О.С. Пушкіна, про українську, – не знаючи поезії Т.Г. Шевченка. Тому так важливо згадати судження Л.А. Булаховського про цих поетів, у мовленні яких він знаходив «блискучі й неперевершені зразки словесного мистецтва» [4]. Подібні оцінки неодмінно присутні в лінгвістичних працях Л.А. Булаховського, незалежно від того, якій темі вони присвячені. Щодо шевченкознавства вони отримали яскраве й переконливе висвітлення в публікаціях різного часу, присвячених Шевченковій творчості.

Як україніст Л.А. Булаховський розпочав роботу, переважно – науково-методичну, педагогічну, – ще в Харкові в 20-і роки XX ст. й ніколи не переривав її, навіть підчас Великої Вітчизняної війни, в евакуації – в Уфі й Москві, а в у 40 – 50-і роки, вже в Києві, вийшов на фундаментальні дослідження з наукового українознавства, тісно пов'язані з Шевченковою темою. Його спостереження й висновки в цій галузі складають суттєвий прошарок в лінгвістичній Шевченкіані. На жаль, ця сторона його наукової спадщини не знайшла докладного вивчення в унікальному колективному дослідженні «Шевченкознавство в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. 1860 – 2003», підготовленому в інституті філології КНУ до 190-річчя від дня народження великого поета [5]. Поза розглядом також лишилися деякі Шевченкознавчі розвідки відомих філологів-лінгвістів, у 10-40-х роках XX ст. пов'язаних з Київським університетом (або наступними освітніми інституціями – КІНО, ВІНО, ІНО), – І.І. Огієнка [6], В.І. Масальського [7], В.С. Ільїна [8] та інш.

Створення Л. А. Булаховським цілісної, теоретично й практично орієнтованої концепції історії нової української літературної мови в чомусь спиралося на підготовку й апробацію аналогічної концепції історії російської літературної мови I половини XIX ст., але найперше – на глибоке осмислення українського мовного матеріалу, зокрема Шевченківського. Його презентація в опублікованих працях свідчить про сучасні методологічні основи, тому ці праці вдало передували створенню повного словника Т.Г. Шевченка, без якого, на думку І.І. Огієнка, для наукового вивчення Шевченкової поезії бракувало джерельної бази. Цей видатний шевченкознавець долучився до Шевченкової теми, ще будучи студентом Університету Св. Володимира в Києві (випуск 1909 року), активним учасником славетного «Семинария русской филологии» (1907 – 1914) проф. В.М. Перетца, згодом приват-доцентом, професором Київського університету (до 1918), і проніс цю тему через все своє складне творче життя [9].

Він свідомо наголошував на необхідності видання фотографічних копій «з оригіналів усього «Кобзаря», публікації «Кобзаря» за правописом оригіналів й монографічного дослідження про Шевченків правопис («таке видання дасть нам змогу добре проаналізу-

вати і Шевченкову вимову, а це важливе для граматики поетової мови взагалі»; примітка: «Ці праці, бодай нариси їх, я вже виготовив на основі існуючого неповного матеріалу») [10].

Він виготовив і свій «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961), але думки про повний словник не полишив – тому, що був переконаний: «Для належної праці кожен шевченкознавець повинен мати кількатомовного повного «Словника Шевченкової мови». Видання й опрацювання його мусить бути т.зв. академічне. Видано вже, скажімо, словника мови Пушкіна – на його зразок конче мусить бути виданий і словник мови Т. Шевченка. На три або й чотири томи. Основою цього Шевченкового словника стане «Кобзар», але з додатками мови зо всього, що позосталося від Шевченка українською мовою, наприклад, його листування» [11].

Інші слушні рекомендації: щоб на кожне реєстрове слово давалось ціле ілюстративне речення; був повно застосований статистичний метод до кожного слова, форми; було докладно прокоментовано кожне слово з урахуванням того давнішого значення, в якому живив його автор. І нарешті: «Конче потрібний для праці й словничок поетичних прикрас Шевченкової мови – епітетів, порівнянь і т.ін. Він би показав характер поетики, її глибоку народність, її художню красу і т.ін. Усе це без повного «Словника Шевченкової мови» дослідити не можна» [12].

Цитоване чітко орієнтує на всебічну лексикографічну інтерпретацію Шевченкової поезії. Це написано І. І. Огієнком, коли, за його словами, «з України прийшли відомості, що повний «Словник Шевченкової мови» вже складений і видрукований» [13], тобто після 1964 року, й свідчить як про Огієнків фундаментальний задум щодо лінгвістичного шевченкознавства, так і про актуальність питання, що саме в 60-х роках ХХ ст. жваво обговорювалося східнослов'янськими лексикологами й лексикографами – в зв'язку з виходом «Словаря язика Пушкіна» [14] та активізацією створення письменницьких / авторських словників у процесі становлення нового жанру – поетичної лексикографії, що відкрив широкі перспективи досліджень та узагальнень для східнослов'янського мовознавства, спираючись на давні (від «Енеїди» І.П. Котляревського) його традиції лексикографічної інтерпретації художнього тексту.

Подібні рекомендації щодо повноти письменницьких / авторських словників були, зокрема, обговорені й прийняті учасниками Всесоюзної наукової конференції з мови художньої літератури (Ленінградський університет, вересень 1961) за ініціативою її організатора Б.О. Ларіна (1893 – 1964), що, як і І.І. Огієнко, був у студентські роки активним учасником «Семинария русской филологии» проф. В.М. Перетца в Університеті Св. Володимира. Певно, набуті в цьому науковому осередку знання й навички в світлі ідей КІФШ підтримали співзвучність високоавторитетних теоретичних викладок знаних у світі вчених-славістів, яких можна вважати однодумцями в галузі поетичної лексикографії: саме Б.О. Ларіну належить остаточне чітке визначення вичерпної повноти письменницького словника за 4-ма вимірами: повноти словникового реєстру, повноти семантичної розробки кожного слова; повноти граматики-стилістичної характеристики та ілюстративної цитації [15].

Підготовку й апробацію такої методики здійснено в перших випусках «Словаря М. Горького», заснованого під керівництвом Б.О. Ларіна та Л.С. Ковтун міжвузівським колективом укладачів цього словника в 60-х роках ХХ ст. з центром у Ленінградському

університеті (міжкафедральний словниковий кабінет, з 1964 року – МСК імені проф. Б.О. Ларіна) [16].

Лексикографічні проблеми ніколи не залишали байдужим і Л.А. Булаховського. Він високо цінував словники різних типів, висував до них «вимоги належної повноти включеного в них матеріалу й відповідної точності й тонкості його обробки» [17], розробляв типологію [18], рецензував [19], був разом з М.Я. Калиновичем та М.Т. Рильським співредактором «Русско-украинского словаря» (1948, 1955). Як керівник Інституту мовознавства АН УРСР всіляко сприяв лексикографічним задумам щодо письменницьких словників, словопоказчиків, індексів до текстів І. Котляревського, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, І. Франка та інш., хоч, на жаль, побачити більшість з них опублікованими йому не довелося. Цікавився він і першими томами довгоочікуваного «Словаря языка Пушкина».

Щодо вивчення Л.А. Булаховським мовної майстерності, ідіостилів великих поетів слід врахувати: пушкінські студії представлені в нього дещо раніше й ширше, ніж шевченківські. Про це свідчать публікації – «Русский литературный язык первой половины XIX века», «Курс русского литературного языка» та ряд інших. Предметом спеціального аналізу стало пушкінське мовлення в доповіді вченого «Мовна майстерність Пушкіна» на науковій сесії пам'яті О.С. Пушкіна в Харківському університеті (лютий 1937), пізніше – у праці «Художественный язык Пушкина» (1947) [20].

Своєрідність пушкінської творчості Л.А. Булаховський розкриває через вибір слова та слововживання поета, виходячи з того, що справжній художній смак виявляється не в безумовній відмові від якогось слова чи звороту/виразу, а в чутті співвідношення й доцільності. З цих позицій він відзначає ряд типових для пушкінської поезії характеристик, які в цілому дають реальну уяву про «ключові» моменти мовленнєвої творчості поета. До них належать пушкінські епітети, семантика присудків як «найважливіших засобів виражальності», синтаксично розгорнуті прикладки, предикативні прикладки й означення, засоби й форми метафоризації, майстерність пушкінських «переходів», «інвенції змістовних відступів» та інш. [21].

Так, дослідником відзначено оригінальність пушкінських повторів, варіювання дієслівних форм:

«Бегут, меняясь, наши лета,

Меняя все, меняя нас»;

– вагомість розгорнутих прикладок:

«Несчастью верная сестра,

Надежда в мрачном подземелье

Разбудит бодрость и веселье...»;

«Ямицк лихой, седое время

Везет, не слезет с облучка...»;

– неповторність численних так званих “зосереджень”/ “скупчень”, зразком яких можуть бути заключні рядки “Послания в Сибирь”:

«Оковы тяжкие падут,

Темницы рухнут, и свобода

Вас встретит радостно у входа,

И братья меч вам отдадут» [22];

– оригінальність “переходів”/ “розривів”, які демонструють унікальне пушкінське вміння поєднувати, не змішуючи, різнорідні лексичні елементи, чому поет блискуче вирішує “найбільш важкі/ найважчі, як здавалося б, художньо незбагненні завдання переходу від образів та відчуттів одного порядку до образів і почуттів, вже лише наближення яких до перших, здавалося б, загрожує зривом, викривленням художньої настанови”. Дослідник саме так сприймає репліку в мовленнєвій партії Дон Гуана (“Каменный гость”), де йдеться про Командора:

«Когда за Ескурьялом мы сошлись,
Наткнулся мне на шпагу он и замер,
Как на булавке стрекоза, – а был
Он горд и смел – и дух имел суровый».

Він загалом вважає, що “пушкінська методика передачі голосів дивовижна й для нашого часу, а в історичному аспекті, серед того, що було створено його попередниками й сучасниками, є взагалі якимось художнім дивом” [23].

До виразних особливостей пушкінського мовлення зараховує Л.А. Булаховський також явище, назване ним «інтимізацією». Визначення цього поняття українською (*інтимізація*) та російською (*интимизация*) мовами належать досвідченому досліднику, який прагне осмислити глибини поетичної майстерності, знайти найяскравіші лінії характеристики поетичного *ідіостилю* – як О.С. Пушкіна, так і Т.Г. Шевченка – й знаходить їх зокрема в сфері мовленнєвих засобів інтимізації. Як висновок він пише: «Для поезики Шевченка характерна низка прийомів, які об’єднуються в одній спільній настанові на те, що можна було б назвати *інтимізацією*. Це, по-перше, художні засоби, покликані щільніше зблизити самого поета із зображуванним, по-друге, своє збудження читача – поділити з автором елементи його творчої праці, ближче ввійти в коло його почуттів і настроїв, зрившись ніби учасником самого живого процесу художнього вибору. Тими або іншими засобами інтимізації користуються взагалі всі, хто говорить і пише. Але певна кількість тонких або надто вміло застосовуваних засобів характеризує лише великих майстрів слова... Шевченко з надзвичайною майстерністю користується більше, ніж будь-хто інший з українських поетів, однією особливістю української мови – вдячним засобом, як показав саме він, створювати враження інтимності образів і забарвлюючих їх почуттів» [24].

У пушкінських текстах дослідник фіксує різноманітність інтимізуючих засобів, за допомогою яких автор знаходить можливість «захопити свого читача, злити його емоції з емоційністю зображуваного» [25] – в «Руслане и Людмиле», «Домике в Коломне», «Евгений Онегин», «Полтаве». Але з особливою силою інтимізація вражає його в шевченківських текстах, про що свідчать спеціально присвячені їй праці Л.А. Булаховського – «Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка. Інтимізуючі займенники» (1942) та «Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка. Звертання» (1943), написані в Уфі (куди було евакуйовано АН УРСР), підчас Великої Вітчизняної війни, коли ім’я й слово великого Кобзаря лунало з особливою силою. В першій статті в полі зору – інтимізовані займенники *той, та, те (той, она, оно)*, які в українській мові створюють своєрідну *аперцепцію*, перекидаючи «місток» від слухачів / читачів до того, хто говорить / пише, наче нагадуючи про щось давно знайоме. Подібне слововживання «має далеко менше поширення» в інших слов’янських мовах, а в українській отримує чітку спрямованість, стилістичну вагомість»:

«Найдеш у гаї *тую* калину,
То й пригорнись,
Бо я любила, моя дитино,
Її колись.
Мені здається,
Що се я,
Що це ж *та* молодість моя...»

«Ти розкажи, моя зоре,
Про *тую* Марину...» [26].

Інтимізуючі займенники у Т.Г. Шевченка концентрують емоційну насиченість щодо найдорожчих почуттів, вони переважно співвіднесені з «ключовими» словами Шевченківської лірики – *доля, воля, правда, Україна; степ, море, вода, земля, листя; люди, молодість, журба*.

«І над криницею верба
Нагнулася, як *та* журба...» [27].

Підкресливши, що така форма інтимізації виникла саме в українській мові, дослідник звертає увагу на іншу форму, поширену в російській поезії першої половини XIX ст., де прийнято вживання особового займенника, як, наприклад, у пушкінському тексті:

«Товарищ, верь: взойдет *она*,
Звезда пленительного счастья...».

Вбачаючи тут інтимізацію «європейського типу», запозичену російською мовою з західноєвропейських літературних зразків (найперше – французьких), Л.А. Булаховський вважає, що вона «менше до душі Шевченкові, ніж рідне, чуттєво найближче» і що поет, іноді звертаючись до інтимізації такого типу, «стилістично перетворює його в корінне українське, що має свої аналоги в мовленнєвому вживанні народної маси» [28], – суміщає два інтимізуючі займенники (чого не має російська поезія), зберігаючи типові ознаки свого особистого ідіостилу:

«І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповіє тобі душу,
Й не знаєш, де дітись...
І ждеш *його, того* світу,
Як матері діти...» [29].

В наступній статті йдеться про такий активний у поезії Т.Г. Шевченка засіб інтимізації, як звертання, – з широким діапазоном експресивно-оцінних характеристик, виразними епітетами, повторами:

«Привітай же, *моя* *ненько!* *Моя* *Україно!*
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину...»

«*Доле*, де ти?
Доле, де ти?
Нема ніякої...»

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті!
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті!» [30].

Серед основних лінгвістичних (і термінологічних) інновацій Л.А. Булаховського – *інтимізація, деетимологізація, вкраплення, надфразні єдності*) – саме інтимізація (як мовленнєвий процес і «відкладення» цього процесу в художньому тексті) привернула до себе найбільше уваги дослідників [31]. Можна назвати кілька публікацій, де процес інтимізації розглядається саме на підставі теоретичних викладок Л.А. Булаховського, хоч іноді без достатніх посилань на нього. Певною мірою є підстави пов'язати розробку цієї теми з традиціями лінгвопсихологічної теорії ХЛШ та О.О. Потебні, а також з традиціями КІФШ в Київському університеті, де вчений, працюючи ряд повоєнних років, керував роботою аспірантів, науковим студентським гуртком славистики, докладаючи багато зусиль для збереження й розвитку ідей і традицій КІФШ, започаткованої першим ректором і професором-славістом М.О. Максимовичем в 30 – 40-х роках XIX ст., а з початку XX ст. підтриманої в українознавчих вимірах славетним “Семинарием русской филологии” (1907 – 1914) проф. В.М. Перетца, де скоро намітився синтез традицій КІФШ і ХЛШ. Ці українські наукові школи мали багато спільних рис ще від часу формування ХЛШ. Раніше за О.О. Потебню до українознавчих ідей КІФШ був безпосередньо причетний ще з юності випускник Харківського університету М.І. Костомаров, під впливом “Малороссийских песен” М.О. Максимовича (М., 1827), а згодом молодий І.І. Срезневський та члени його харківського гуртка (з 40-х років XIX ст.).

Невипадково проф. С.П. Денисова вважає: «Навіть пунктирно окресливши історію вивчення інтимізації в контексті КІФШ, можна з упевненістю говорити про те, що українські вчені були засновниками цілих лінгвістичних напрямів, які активно розвивалися не лише в межах цих шкіл, а виходили й далеко за їх межі. Таким прикладом може бути вивчення інтимізації, пропоноване Л.А. Булаховським і творчо розвинене його наступниками та їх учнями (І.К. Білодід, С.П. Денисова, М.О. Карпенко, А. Корольова, А.В. Швець, О.К. Яснович та інш.)» [32]. З цього видно, що характеристика процесу, типового для ідіостилю Т.Г. Шевченка, стала відчутним поштовхом для докладного розгляду даного лінгвостилістичного явища в проекції на теорію художнього мовлення в цілому, а лінгвістична Шевченкіана дослідника постала як цілісний лінгвоорієнтований фрагмент наукової славистичної концепції Л.А. Булаховського в її східнослов'янських вимірах.

Для I половини XIX ст. ці українознавчі виміри пов'язані з завершенням формування нової української літературної мови, в чому провідна роль належить Т.Г. Шевченку. Згодом (1907) І.С. Нечуй-Левицький писав про це: «Вже Шевченко не пішов за давнішніми письменниками та й в деяких формах за небіжчиком Кулішем, своїм сучасником, а пішов за народною живою мовою. Слідом за ним пішов Старицький, Кропивницький, Карпенко-Карий, Панас Мирний, Коцюбинський, Кримський і багато інших» [33].

Не зайве додати, що позиція Т.Г. Шевченка ще в 40-х роках XIX ст. багато в чому була визначена й підтримана творчою співпрацею з його сучасником, другом, однодумцем М.О. Максимовичем (1804 – 1873), який вперше ввів до наукового обігу численні народнопоетичні тексти («Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем» ч. I-IV. М.,

1827) і, спираючись на них у своїх історико-філологічних студіях, як з повагою писав і.І. Огієнко, «перший науково довів, що наша мова – мова самостійна й без перерви розвивається від найдавніших часів» [34]. Значну підтримку новій українській літературній мові на народній основі згодом надав І.Я.Франко, якого Л.А. Булаховський доречно цитує: «Кожний, хто брався писати тою мовою [літературною українською – М.К.], наскільки черпав із книжкової традиції, мусив зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мав бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова усіх українців» [35]. Саме цей тип має на увазі Л.А. Булаховський: «Роль могутнього виразника почуттів народної маси її рідною мовою припала Тарасові Григоровичу Шевченкові (1814-1861). І завдяки саме йому українська мова на письмі набуває значення літературної, набуває визнання й пошани, насамперед серед того народу, який її породив і виплекав, а також серед інших слов'янських народів» [36]. «Шевченко за місцем свого народження, дитинства й порівняно тривалого перебування мовну базу мав у говірках Південної Київщини» [37].

Аналізуючи ці говірки, дослідник звертається до різних рівнів характеристики, виходячи з того, що «за передумову піднесення до ролі національної письмової мови саме південно-східного наріччя (точніше його полтавсько-київських говорів), що склались на основі близьких до говірок Київщини (середньої Наддніпрянщини), стала його найбільша лексична, фонетична та граматична уніфікованість» (підкреслено мною, – М.К.) [38]. Наведено низку прикладів лексики з коментарями: «ми знаходимо за порівняно численними архаїзмами або рідше новотворами звичну лексику літературної української мови» [39]. «Майже те саме маємо... й відносно фонетики, морфології та синтаксису» [40]. Так пишеться щодо полтавських говорів та переважної більшості говірок південної Київщини.

У цьому зв'язку Л.А. Булаховський згадує ситуацію перших років ХХ сторіччя: «Для характеристики стану української літературної мови на початку ХІХ [треба ХХ – М.К.] сторіччя показові нарікання на західноукраїнський («галицький») вплив, нарікання, чи не найгостріші з боку І. Нечуя-Левицького в серії його статей, що друкувалися в журналі «Україна» (К., 1907). Письменник підкреслював «штучний, книжковий характер» західної мови й захищав східну літературну мову, яка склалася на базі живих народних говірок» [41].

У дослідника є всі підстави визнати: «*Все, зроблене в першій половині ХІХ ст. для української літературної мови як знаряддя національної культури, поступається своїм значенням перед тим, що вніс у скарбницю її Тарас Шевченко (1814-1861)*. Мова української поезії його генієм була піднесена на рівень, який забезпечив їй широке визнання, і, що важить найбільше, в самому народі закріпила впевненість у мові як способі його національної художньої творчості» [42]. В той же час він свідомий, що жива мова багатомірна й постійно розвивається, збагачується, а геніальний поет всіляко цьому сприяє: «У мові Шевченка чудово стоплені виправдані своєю художньою дієвістю елементи насамперед фольклорної поезії, кращі з нечисленної спадщини елементи літературної романтики, з якою Шевченко міг зустрітися на українському ґрунті; приведені в рух багатства емоційних засобів (від полум'яного гніву до найніжнішої ласки) з мови широких мас селянства Наддніпрянщини; урочиста й почасти/подекуди емоційно-розсудлива сти-

хія та яскрава фразеологія книжної церковнослов'янщини в їх виразно художній спрямованості та все те з поточної мови українського села, чого не могла цуратись поезія, яка виникла в душі спостережливого й усіма своїми симпатіями пов'язаного з простим народом поета-кріпака» [43].

Не допускаючи ніяких обмежень, дослідник накреслює можливі сфери мовних впливів: «Зазначаючи, що сучасна українська літературна мова є в своїй основі Шевченкова, тим самим констатують, що діалектна стихія, відбита в цій літературній мові, є південнокиївською (чи ширше – середньонадніпрянською). Звичайно, Шевченкову мову, як і мову кожного письменника, надто геніального, не слід уявляти собі обмеженою матеріалом його рідної говірки; таке уявлення й поготів абсолютно виключено для літературної мови в цілому, яка розвивалась за зразком його творів. Справді, і Шевченкові, в міру його інтелектуального й художнього розвитку, ставало тісно в межах рідного говіркового слова з натуральною для селянського побуту його часу обмеженістю і тематики, і жанрів, що могли бути з нею пов'язаними». І далі: «Аналіз Шевченкової мови виявляє в ній і наявність чималого домішки русизмів, переважно для кола понять, яких бракувало українському селянському життю, і особливо церковнослов'янської лексики як джерела піднесення, урочистості тощо, переключених зі сфери церковності на емоції героїки, на пафос гніву та обурення або використаних з протилежною настановою – іронії та сарказму» [44].

Зрозуміло, що провідний вчений-славіст, детально аналізуючи окремі поезії, іноді навіть окремі Шевченкові поетичні рядки, розглядав їх під кутом зору загальнолінгвістичним і не міг не вийти на висвітлення й вирішення актуальних проблем. Це стосувалося, як бачимо, процесу та його наслідків / «відкладень» при інтимізації, а також інших питань, що всебічно обговорюються фахівцями, – про діалектну основу української літературної мови; про церковнослов'янські / старослов'янські елементи в українській і російській літературних мовах, у художньому мовленні; нарешті про твори Т.Г. Шевченка російською мовою.

Останні в 1944 році стали об'єктом спеціального дослідження Л.А. Булаховського. При цьому, на думку дослідника, Т.Г.Шевченко в російських поемах «Слепая» та «Тризна» «виступає як творча особистість, залишаючись у своїй художній стихії, ...не маючи потреби хоч найменше відійти від своєї поетики, вибудованої в українських творах» [45]. Перед нами – типові нервові сплетіння його світогляду та художньої манери, в її основі – української; разом з тим – церковнослов'янські елементи, які в цих поемах – специфічна риса авторської поетики, – про що дослідник захоплено пише: «Коли він, могутній талант, торкається тематично й стилістично з дитинства близької та зрозумілої йому, через першу отриману ним освіту, мовної стихії – церковнослов'янських лексем і фразеологізмів – він стає щодо російських майстрів цього жанру не учнем, а геніальним суперником, натхненним орлом, який злітає до самих вершин величної і повної сили й почуття поезії». Ні М.М. Язиков, ні сам О.С.Пушкін, не кажучи про менших майстрів, не відмовились б від честі бути автором таких партій російських поем Шевченка, як :

«Без малодушной укоризны
Пройти мытарства трудной жизни,
Измерить пропасти страстей,
Понять на деле жизнь людей,

Прочеть все черные страниц,
Все беззаконные дела,
И сохранить полет орла
И сердце чистой голубицы –
Се человек!» [46].

«Шевченків Лексичний склад – джерело української літературної мови, але це тільки верхів'я великої повноводної ріки сучасної мови, що розлилася широко і річище якої все ширшає» [47].

«Шевченко підніс на шабель національного значення українську літературну мову, і його мова й досі лишається в багатьох випадках мірилом законності вживання того або іншого українського слова». Це мірило використовується неодноразово в працях з української мови: «Протетичне в усталилось у слові *вогонь* (пор. *огневий, огненный* тощо рос. *огонь*), хоча не чужа літературному вжиткові й форма *огонь*, пор. хоча б: «І озветься до вас із *вогню* Отой голос могутній» (Франко). У Т. Шевченка й під наголосом: «... Подай душі убогій силу, Щоб *огненно* заговорила». За «Російсько-українським словником» (Ш, К., 1927), *огонь / вогонь* визнавались паралельними формами» [48].

«*Лічити* «лечить, ухаживать за больным» більше не употребляется в литературном языке (в этом значении выступает глагол *лікувати*; первое существует только в значении «считать»); выражение *лічити зуби* «лечить зубы» воспринимается как «считать зубы, ударить в лицо, бить». Т. Шевченко еще употреблял *лічити «лікувати»* (см. словарь Гринченко)» [49].

«До випадків діалектної метатези слід також віднести слово *шеретувати* (вжите Т. Шевченком: «Мельник меле, *шеретує*») «перед помолом обдирать шелуху на зерне» (в словнику Грінченка) [50]. «Сполучник *щоб* з'явився як скорочення *щоби* і майже цілком переміг останній: у «Кобзарі» Т. Шевченка, напр., нема жодного прикладу *щоби*. Характерно, що у словнику Грінченка, хоча поряд із *щоб* стоїть *щоби*, прикладів на нього не подано» [51].

Висловлюючи загальнолінгвістичні характеристики, вчений шукає й знаходить мотиваційну підтримку в текстах великого поета, в наукових розробках попередників-лінгвістів, найперше – лексикографів. Для нього є важливим кожен шевченківський фрагмент, рядок, слово – як осмислений, творчо вистражданий глибоким знавцем, авторитетним носієм живої української мови.

У лінгвославістичному науковому дискурсі Л.А. Булаховського з його енциклопедичними вимірами тісно сплетені різнослов'янські тематичні лінії – стосовно кожної з численних слов'янських мов. Дослідження лінгвістичної Шевченкіани вченого-славіста, навіть у скромних масштабах, за його задумом, розпочаті концептуальною метафорою: «Кілька налитих колосків, принесених з поля, можуть нагадати про величезну плодючу ниву» [3], надають мотивовану можливість чітко визначити центральну лінію – східнослов'янську, зокрема українську. Це переконливо вписує даний науковий дискурс в українознавчий контекст Київської історико-філологічної школи, започаткованої М.О. Максимовичем на основі «нової схеми мов слов'янських», де українська мова вперше отримала самостійний статус. Поза українознавчим впливом КІФШ – першої наукової школи Університету Св. Володимира – не залишилися інші українські школи та прогресивні наукові інституції, як і наукова славістика в цілому, що мусила перебудувати

у II половині XIX ст. свою первинну класифікаційну систему Й. Добровського під впливом «нової схеми» М.О. Максимовича [52]. Життєва сила ідей КІФШ в поєднанні з потєбнянськими традиціями ХЛШ підтримана багатьма дослідниками-славістами. Серед них провідне й почесне місце належить Л.А. Булаховському.

Лінгвістична Шевченкіана Л.А. Булаховського як цілісність ніколи раніше не фіксувалась ні самим автором, ні дослідниками (або редакторами) його наукової спадщини. Проте за своїм значенням вона на те заслуговує. Навіть перша спроба її аналізу переконливо свідчить, що це – вагомий фрагмент багатогранного наукового дискурсу видатного вченого-славіста, для якого, в співзвучності з традиціями КІФШ та ХЛШ, на першому плані – українознавча проблематика.

Отже лінгвістична Шевченкіана Л.А. Булаховського являє собою водночас суттєвий компонент поліаспектного дискурсу східнослов'янського мовознавства й сучасного наукового українознавства та певний етап у його розвитку, зокрема щодо історії нової української літературної мови, «в її живих фактах і в її так само живих творчих тенденціях» [53], визначених з увагою до багатомовної праці народу-мовотворця й достойно підтриманих його геніальним сином – Т.Г. Шевченком.

У працях Л.А. Булаховського з історії української мови, теорії літературних мов спостерігаємо органічне поєднання / сплав двох традиційних ліній наукового українознавства XIX ст.: етнолінгвоцентричної (згодом – лінгвоетноцентричної), характерної для КІФШ, починаючи від М.О. Максимовича (30 – 40-і роки), та лінгвопсихоцентричної, типової для ХЛШ, починаючи від О.О. Потєбні (60 – 70-і роки). Завдяки синтезу цих ліній врешті сформовано ядро інноваційної лінгвославістичної концепції Л.А. Булаховського на східнослов'янській основі, яскраво висвітлено її оригінальність і перспективність [51].

До ХЛШ автор цієї концепції тяжів як вихованець (випускник 1910) Харківського університету, де довгі роки незмінно зростав авторитет ідей О.О. Потєбні; з українознавчими ідеями М.О. Максимовича та КІФШ він був знайомий теж з часів харківського студентства й тоді немало зробив для україністики, але найактивніше їх реалізував у публікаціях 40 – 60-х років XX ст., спочатку в евакуації (Уфа, Москва), а згодом – в Києві, будучи (1944 – 1961) директором Інституту мовознавства АН УРСР, а в 1944 – 1946 рр. – також завідувачим кафедри української мови Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (далі – КДУ), у 1946-1960 керівником відновленої ним кафедри слов'янської філології КДУ.

Саме на повоєнні роки припадає підготовка та випуск друком основних праць академіка, де йдеться про історію української літературної мови: «Питання походження української мови», «Об образовании восточнославянских национальных литературных языков», «Походження сучасної української літературної мови», «Розвиток української літературної мови», «Історичний коментарій до української літературної мови» та багато інші.

Окремі мовленнєві процеси, мовні засоби й явища, що їх використовує поет для створення художніх ефектів, єдиного художнього ідіостилю.

Як бачимо, обравши кілька конкретних вимірів, типових для ідіостилю поетів, їх мовленнєвої діяльності, Л.А. Булаховський вводить їх до широкого контексту загаль-

номовних характеристик у своїх теоретичних працях з історії української літературної мови, відкриваючи значні лінгвістичні обсяги Шевченкової теми.

Отже, увага до лінгвістичної Шевченкіани Л.А. Булаховського, навіть при першому наближенні до цього, свідчить, що високо цінуючи творчий / вагомий внесок ученого до світової славістики, маємо повне право не менш високо оцінити й його українознавчу працю, долучену до скарбниці українського мовознавства ХХ ст.

«Рукопис «Сліпої» дозволяє з великою мірою ймовірності охарактеризувати російську вимову Т. Шевченка» 561.

«Російські поеми Т. Шевченка, що досі не привертали до себе серйозної уваги з погляду мовного та мовностилістичного, проте, гадаємо, становлять собою своєрідні й безперечно цікаві твори, які цілком заслуговують на увагу дослідників поезії Т. Г. Шевченка» 560.

... вивчення їх не байдуже «як для проблематики історії літературної мови, так, зокрема, і для характеристики саме Шевченкової поетики» 560.

- питання про стосунок до норми
  - індивідуальне в поемах
  - літературні зв'язки
  - стилістична цінність поем
- питання цим не вичерпуються. 577

«До випадків діалектної метатези слід також віднести слово *шеретувати* (вжите Т. Шевченком: «Мельник меле, *шеретує*») «перед помолом обдирать шелуху на зерне» (в словнику Грінченка)» 275.

«Все зроблене в першій половині ХІХ ст. для української літературної мови як знаряддя національної культури поступається своїм значенням перед тим, що вніс у скарбницю її Тарас Шевченко (1814-1861). Мова української поезії його генієм була піднесена на рівень, який забезпечив їй широке визнання, і що важить найбільше в самому народі закріпила впевненість у мові її як способу її національної художньої творчості» 235.

«У мові Шевченка чудово стоплені виправдані своєю художньою дієвістю елементи насамперед фольклорної поезії, кращі з нечисленної спадщини літературної романтики, з якою Шевченко міг зустрітися на українському ґрунті; приведені в рух багатства емоційних засобів (від полум'яного гніву до найніжнішої ласки) з мови широких мас селянства Наддніпрянщини; урочиста й почасти/подекуди емоційно-розсудлива стихія та яскрава фразеологія книжної церковнослов'янщини в їх виразно художній спрямованості та все те з поточної мови українського села, чого не могла цуратись поезія, яка виникла в душі спостережливого й усіма своїми симпатіями пов'язаного з простим народом поета-кріпака» 235.

«Мова Шевченка найважливіший момент в історії українського слова. На ній вихувались наступні покоління. Але й їм ще залишалось зробити дуже багато» ... 235

«І написали воєводам По всьому царству: так і так. Що кесар бог, Що *білши* од бога!» (Шевченко) 495.

«Сполучник *щоб* з'явився як скорочення *щоби* і майже цілком переміг останній: у «Кобзарі» Т.Шевченка, напр..., нема жодного прикладу *щоби*. Характерно, що ц у словнику Грінченка, хоча поряд із *щоб* стоїть *щоби*, прикладів на нього не подано» [513, т.2].

«Отак... я міркував собі, йдучи, Поки доплентався до хатини» (Шевченко) [519].

Південно-східне наріччя / як говірка основа й мало в собі *все важливе* для того, щоб стати дохідливим для переважної більшості українців. Через це полтавець Іван Котляревський, слобожанин з Харківщини Григорій Квітка-Оснoв'яненко, селянин із Звенигородщини (Київщини) тарас Шевченко в своїх рідних говірках, користуючись ними як майстри слова, знайшли всі засоби, щоб стати українськими письменниками взагалі» [234].

«Де б молитися, верзе тут погань» [539] – замість – про сполучник

Про поетику Шевченка: мовні засоби інтимізації

Інтимізуючі займенники.

«Хоч саме віршова українська мова дістала під пером Т. Шевченка, Лесі Українки та ін. ще в дореволюційний період обробку й стала досконалим засобом вираження різноманітних уявлень і емоцій, перед новим поколінням поетів – важке завдання вдосконалити її. У плеяді блискучих українських поетів цього часу, гордості українського народу, поряд з П. Тичиною і М. Бажаном, М. Рильський займає почесне місце не тільки як багата творча індивідуальність, але й як майстер мови, що прекрасно володіє всіма засобами народної мови в її живих фактах і в її так само живих творчих тенденціях» [600].

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л.А. Историчний коментарій до української літературної мови // Л.А. Булаховський. Вибрані праці у п'яти томах. Том другий. К., 1977. С. 235.
2. Білодід І.К., Лукінова Т.Б. Леонід Арсенійович Булаховський // Передмова до: Л.А. Булаховський. Вибрані праці у п'яти томах. Том перший. К., 1975. С. 19.
3. Булаховський Л.А. Художественный язык А.С. Пушкина // Там же. Том третій. К., 1978. С. 534.
4. Карпенко М.А., Дальпиац Ф. Поэтическое слово А.С. Пушкина и Т.Г. Шевченко в интерпретации Л.А. Булаховского // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». Вип. 8. Філологія. К., 2000. С. 23.
5. Шевченкознавство в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. 1860-2003. Відп. ред. проф. Л.М. Задорожна. К., 2004. Іскорко-Гнатенко В.І. Тарас Шевченко у прижиттєвій критиці. К., 2009.
6. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко. К., 2002. 439 с.; Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Вінніпег, 1949. К., 1995. 254 с.

7. Масальський В.І. Мова і стиль поезії Т. Шевченка // Мовознавство. №15-18. К., 1940. С. 133-152; він же. Мова і стиль поезії Т. Шевченка // Пам'яті Т. Шевченка. К., 1939. С. 317-385; він же. Мова і стиль поезії Т. Шевченка // Пам'яті Т. Шевченка. К., 1949. АКД; Кримський А.Ю. Рецензія кандидатської дисертації В.І. Масальського // Українська мова. К., 2001. № 4. С. 59-69.

8. Льїн В.С. До питання про синоніміку Т. Шевченка // Пам'яті Т. Шевченка. К., 1949. С. 363-396; він же. Порівняння в українських поезіях Т. Шевченка. АКД, КДУ. К. 1946; він же. Мова Т. Шевченка і розвиток сучасної української літературної мови // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. За ред. Л.А. Булаховського. К., 1954; він же. Мова творів Т. Шевченка. Загальна характеристика. Лексика. Синоніміка. Фразеологія. Синтаксис // Курс історії української літературної мови. Том І. К., 1958.

9. Див.: Тимошик М.С. Канадська шевченкіана Митрополита Іларіона // І.І. Огієнко (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко. К., 2002, С. 7-40.

10. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Чергові завдання шевченкознавства // Там же. С. 379.

11. Там же. С. 383.

12. Там же. С. 384.

13. Там же.

14. «Словарь языка Пушкина. Том I-IV. Под ред. В.В. Виноградова. М., 1959-1961.

15. Ларин Б.А. О новых словарях // Вестник ЛГУ, 1960, №20; Ларин Б.А. Основные принципы словаря автобиографической трилогии М. Горького // Словоупотребление и стиль М. Горького. Изд. ЛГУ. 1962; Ковтун Л.С. Словарь М. Горького (лексикография в университетах страны) // Вестник ЛГУ, 1966, №2; «Тезисы докладов межвузовского симпозиума составителей «Словаря М. Горького». К., 1966; Ларин Б.А., Ковтун Л.С. и коллектив авторов. Принципы составления Словаря М. Горького // Словоупотребление и стиль М. Горького. Описание семантико-стилистической системы писателя. Изд. ЛГУ. 1968. С. 144-190.

16. Перші випуски «Словаря М. Горького» – «Словарь автобиографической трилогии М. Горького» (Ленінград, Л.С. Ковтун) и «Словарь драматургии М. Горького» (Саратов, М.Б. Борисова) були підготовлені й вийшли в світ в 60 – 70-х роках ХХ ст.

17. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. Серія друга // Вибрані праці у п'яти томах. Том перший. К., 1975. С. 155.

18. Булаховський Л.А. Про типи словників // Українська мова в школі. К., 1955. №1, №2.

19. Булаховський Л.А. Потрібна справа. Рец. на: Ларин Б.А. Проект древнерусского словаря. Принципы, инструкции, источники. М.-Л., 1936 // Мовознавство. К., 1938. №13-14. С. 105-109.

20. Булаховский Л.А. Художественный язык А.С. Пушкина. Лекція для вчителів-зачочників. К., 1947. Українською мовою: Мовна майстерність Пушкина // Мовознавство. К., 1937. № 12. С. 3-35.

21. Булаховский Л.А. Художественный язык А.С. Пушкина // Вибрані праці у п'яти томах. Том третій. К., 1978. С. 534.

22. Там же. С. 545.

23. Там же. С. 547.
24. Булаховський Л.А. Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка // Там же. Том другий. К., 1977. С. 573.
25. Там же.
26. Там же. С. 575, 577.
27. Там же. С. 579.
28. Там же. С. 580.
29. Там же.
30. Там же. С. 585.
31. Див.: Денисова С.П. Категория интимизации и лингвистические средства ее выражения (в русской художественной прозе конца XIX – начала XX века). КНУ. АҚД. К., 1991; вона ж. Функціонування лінгвістичних засобів інтимізації в російській художній прозі (кінець XIX – початок XX ст.) // Актуальні проблеми сучасного літературознавства. К., 1990; Корольова А.В. Типологія наративних кодів інтимізації в художньому тексті. КНУ. АДД. К., 2002.
32. Денисова С.П. Изучение интимизации в контекстах Киевской историко-филологической школы // Слово. Символ. Текст. Сб. научных трудов, посв. 80-летию проф. М.А. Карпенко. К., 2006. С. 62.
33. Цит. за: Булаховський Л.А. Походження сучасної української літературної мови // Вибрані твори в п'яти томах. Том другий. К., 1977. С. 32.
34. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Вінніпег, 1949. К., 1995.
35. Цит. за: Булаховський Л.А. Літературна мова в Західній Україні // Вибрані твори в п'яти томах. Том другий. К., 1977. С. 33.
36. Булаховський Л.А. Походження сучасної української літературної мови // Там же. Том другий. К., 1977. С. 25.
37. Там же.
38. Булаховський Л.А. Там же. Том другий. К., 1977. С. 29.
39. Булаховський Л.А. Там же. Том другий. К., 1977. С. 30-31.
40. Там же.
41. Булаховський Л.А. Там же. Том другий. К., 1977. С. 31-32.
42. Булаховський Л.А. Історичний коментарій до української літературної мови // Л.А. Булаховський. Вибрані праці у п'яти томах. Том другий. К., 1977. С. 235.
43. Там же.
44. Булаховський Л.А. Походження сучасної української літературної мови // Там же. Том другий. К., 1977. С. 25.
45. Булаховський Л.А. Російські поеми Т. Шевченка та їх місце в системі поетичної мови I половини XIX ст. // Там же. Том третій. К., 1978. С. 566.
46. Там же. С. 572.
47. Булаховський Л.А. Походження сучасної української літературної мови // Там же. Том другий. К., 1977. С. 26.
48. Там же. С. 25.
49. Булаховський Л.А. Історичний коментарій до української літературної мови. Фонетика // Там же. Том другий. К., 1977. С. 269-270.

50. Булаховський Л.А. Об омонимах в славянских языках // Там же. Том третій. К., 1978. С. 322.

51. Булаховський Л.А. Историчний коментарій до української літературної мови. Фонетика // Там же. Том другий. К., 1977. С. 275.

52. Булаховський Л.А. Историчний коментарій до української літературної мови. Синтаксис // Там же. Том другий. К., 1977. С. 513.

53. Булаховський Л.А. Максим Рильський – поет-патріот // Там же. Том другий. К., 1977. С. 600.

УДК 821.01.03. Драгоманов

*Якімова А.М.
(Софія, Болгарія)*

ДО ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕКИ М.П. ДРАГОМАНОВА В СОФІЇ

В статтє анализуєтєся актуальное состояние научной библиотеки М.П. Драгоманова в Университетской библиотеке в Софии и собрание сочинений М.А. Максимовича в ней.

Ключевые слова: научная библиотека, уникальная коллекция.

The article examines the current state of Scientific library Dragomanov in the University library in Sofia and the collected works of M. Maksymovych it.

Key words: Scientific library, a unique collection.

Бібліотека Драгоманова продовжує привертати до себе увагу багатьох вчених і дослідників. Болгарська дослідниця Ліліяна Петкова вважає, що „особиста бібліотека Драгоманова є унікальною колекцією іноземної наукової літератури гуманітарного профілю. Вона є однією з небагатьох особистих бібліотек 19 ст. і єдиною у своєму роді спеціальною науковою бібліотекою університетського професора тих часів, що збереглася в наших книгосховищах” [1: 37].

Як відомо, у листі від 17.01.1898 р. Людмила Драгоманова запропонувала Історико-філологічному факультету викупити бібліотеку вченого. Факультетська рада створила комісію у складі Л.Мілетича, Д.Агури і В.Златарського для оцінки вартості бібліотеки. Комісія констатувала, що бібліотека Драгоманова складається з „фундаментальних і цінних творів загального характеру, придбання яких зробило би великий і цінний внесок у бібліотеку Вищої школи” [2: 33]. За згодою Міністерства народної освіти бібліотека Драгоманова була викуплена за 10 000 левів і у липні 1899 р. поступила в Університетську бібліотеку (УБ) у кількості **4350** томів.

У бібліотеці зберігається „Списък на Книгите от Драгомановата библиотека записани в каталога, а задържани от Господа Драгоманова”, в якому зазначено 229 книг. Л.Петкова, посилаючись на документи пише, що Людмила Драгоманова залишила для родини 322 тома.

© Якімова А.М., 2011